

УДК 376.37
МРНТИ 14.29.29

*Жиенбаева Н.Б.¹, Аманкелді Ж.Б.²
психол.ғ.д., профессор*

*7М01902-Арнайы педагогика: Логопедия бойынша мамандар даярлау мамандығының
2 курс магистранты*

СӨЙЛЕУ ТІЛІНДЕ БҰЗЫЛЫСЫ БАР МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРҒА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақала сөйлеу қабілеті бұзылған балаларға инклюзивті білім беруге бағытталған және мемлекеттік мектеп мұғалімдеріне осы балалардың оқу мен жазудағы қиындықтары туралы түсінік алуға көмектесуге бағытталған. Балалардың қателіктерінің себептерін түсіну арқылы мұғалім баланы оқытудағы өз рөлін анықтай алады және логопедпен тиімді ынтымақтастық орната алады. Сөйлеудің бұзылуынан туындаған нақты қателіктер мен жазуды енді үйреніп жатқан балалардың жиі кездесетін қателіктерін ажыратуға ерекше назар аударылады. Мақала Мемлекеттік мектепте оқитын сөйлеу қабілеті бұзылған балалардың ата-аналарына да пайдалы болады.

Түйінді сөздер: сөйлеудің бұзылуы, инклюзивті білім беру, дамыту жұмысы, психологиялық қолдау

*Жиенбаева Н. Б.
психол.д. н., профессор*

*Магистрант 2 курса специальности 7м01902-Специальная педагогика:
подготовка специалистов по логопедии Аманкельды Ж. Б*

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ В ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С РЕЧЕВЫМИ НАРУШЕНИЯМИ

Аннотация

Статья направлена на инклюзивное образование детей с нарушениями речи и направлена на то, чтобы помочь учителям государственных школ получить представление о трудностях этих детей в обучении и письме. Понимая причины детских ошибок, педагог может определить свою роль в обучении ребенка и наладить эффективное сотрудничество с логопедом. Особое внимание уделяется различению конкретных ошибок, вызванных нарушениями речи, и наиболее распространенных ошибок детей, которые только учатся писать. Статья также будет полезна родителям детей с нарушениями речи, обучающихся в государственной школе.

Ключевые слова: нарушение речи, инклюзивное образование, развивающая работа, психологическая поддержка

Zhienbayeva N. B.

psychol.d. n., professor

2nd year master's student of specialty 7m01902-Special pedagogy: training of specialists in speech therapy Amankeldy Zh. B

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT IN AN INCLUSIVE EDUCATION ENVIRONMENT FOR SCHOOL-AGE CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS

Abstract

The article focuses on inclusive education for children with speech impairments and aims to help public school teachers gain insight into the difficulty these children have in reading and writing. By understanding the reasons for children's mistakes, the teacher can determine his role in teaching the child and establish effective cooperation with a speech therapist. Particular attention is paid to distinguishing between specific mistakes caused by speech disorders and the most common mistakes of children who are just learning to write. The article will also be useful to parents of children with speech impairments who study in a public school.

Keywords: speech disorders, inclusive education, developmental work, psychological support

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеттеріне: білім бағдарламаларын меңгеру үшін жағдайлар жасау және жеке адамның шығармашылық, рухани және дене мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы парасатты байыту» қажеттілігі айрықша атап көрсетілген болатын. Осының негізінде елімізде мүмкіндігі шектеулі жандардың ел қатарлы толық білім алуына жағдай жасалған. Бұл заң негізінде іске асырылады. Қазақстан Республикасының арнайы білім беру жүйесі 90-шы жылдарда мүмкіндіктері шектеулі балаларды әлеуметтік бейімделуін жетілдіру мақсатында халықаралық құқықтық актілер қабылданды, олар “Бала құқықтары туралы Конвенция” (1989) және “Мүгедектердің құқықтарының тепе-теңдігін қамтамасыз ету туралы ережелер” (1993), білім алуда ерекше қажеттіліктері бар балаларға арнайы білім беру және жағдайын реттеу үшін “Саламандық декларация” (1994). 2002 жылғы «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық педагогикалық түзете қолдау туралы» заңы мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеу, еңбек және кәсіби даярлығына байланысты проблемаларды шешуде тиімді жүйені құруға бағытталған қолдау көрсетудің әдістері мен формасын анықтайды. Заңда мүмкіндігі шектеулі баланың лайықты өмір сүруін қамтамасыз етудің арнайы жағдаяттары қарастырылған: жалпы кешенді медициналық, педагогикалық, психологиялық және әлеуметтік тексеріс пен кәсіби диагностика жасау, оңалтудың жеке бағдарламасын құрастыру, медициналық, педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік қызмет көрсету мен кәсіби еңбекке үйрету жолдарымен туғаннан бастап кәмелет жасқа келгенше көмек көрсетіледі; мүмкіндігі шектеулі балаларды ерте жастан анықтаудың бірыңғай мемлекеттік жүйесі мен Республика бойынша балалардың даму мониторингісін құру; арнайы әлеуметтік, медициналық және білім беру қызмет көрсету мекемелерінің дамуы; мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік ортаға кіріктіру; мүмкіндігі шектеулі баланың отбасына әлеуметтік қолдау көрсету; мекемені ғылыми және ұйымдастырушылық-әдістемелік, кадрлармен қамтамасыз ету. Мұғалімдердің қазіргі таңдағы жаңа технологиялық құралдармен жұмыс жасау біліктілігін арттыруда және жаңа білім беру жүйесінде кәсіби құзыреттілігін дамытуда қайта даярлану мен арнайы курстардан өткізу. Балабақша және жалпы білім беру мекемелерінде мүмкіндігі шектеулі әр балаға «тосқауылсыз» жағдай мен ортаны құру.

Еліміздегі өсіп келе жатырған әрбір адам білім алуға міндетті. Отанымыздың болашағы болатын жастарға дұрыс бағыт-бағдар беріп, тәрбиелеу, олардың даму мүмкіншілігіне сай білім алуы керек. Елімізде инклюзивті білім беру қазіргі уақытта дұрыс жолға қойылған. Бүкіл әлемде инклюзивті білімге көп көңіл бөлініп жатыр. Оның тұжырымдамалық

идеялары, тарихи-теориялық негіздері, жұмыстың жетекші әдістері мен әдістері ғана емес және де денсаулығының ерекше білім алу қажеттіліктері бар балалардың жан-жақты дамуына, олардың әлеуметтік бейімделуіне және олардың бойындағы бұзылуларды түзетуге әсері де зерттеледі. Мектепте оқу дені сау балалар мен олардың ата-аналарының ғана емес, сонымен бірге балаларының да психологиялық дайындығын талап етеді. Сөйлеу бұзылулары бар балалардың есту қабілеті мен ақыл-ойы сақталады. Сөйлеудегі және сәйкесінше психикалық дамудағы күрделі бұзылуларға байланысты олар жаңа жағдайларға әрең бейімделеді, құрдастарымен белгілі бір дәреже де ғана байланыс орнатады, өзін-өзі реттеу және өзін-өзі басқару дағдыларын қалыптастыруда қиындықтарға тап болады. Олар қызығушылықтың тұрақсыздығымен, бақылаудың төмендеуімен, мотивацияның төмендеуімен, өзіне деген сенімсіздікпен, агрессивтілікпен, сезімталдықпен сипатталады. Осы санаттағы балалар оларға бағытталған сөйлеуді түсінбеуі мүмкін, мысалы, сенсорлық алалия жағдайында. Олардың экспрессивті сөйлеуінің бұзылу дәрежесі әртүрлі болуы мүмкін, бірақ сонымен бірге тіл жүйесінің барлық компоненттері бұзылған: лексикалық және грамматикалық деңгей, үйлесімді сөйлеу, фонетикалық және фонематикалық процестер. Мектепке дейінгі инклюзивті білім беру жағдайында оқытуды ерте ұйымдастырмай, сөйлеу қабілеті нашар балалар мектепке психологиялық тұрғыдан дайын емес болып шығады.

Сөйлеу процесі адам баласына ғана тән, өте күрделі жоғарғы психикалық қабілет. Ол шартты рефлекс заңдарына бағынады. Сөз арқылы қатынасқа түсу процесінде (коммуникация) адамдар бір бірімен ой бөлісіп, бір біріне ықпал етеді. Сөздік қатынас тіл арқылы мүмкін болады. Тіл дегеніміз – қатынас құралының фонетикалық, лексикалық, грамматикалық жүйесі. Сөйлеуші өз ойын жеткізу үшін керек сөздерді іріктеп, оларды тілдің грамматикалық ережелерімен байланыстырып, сөйлеу аппаратының артикуляциясы арқылы айтады. Адамның сөзі түсінікті және анық болу үшін, сөйлеу мүшелерінің қимылы заңды және нақты болуы тиіс. Сонымен бірге бұл қимылдар әдеттенген болып, еріксіз іске асуы керек. Әдетте, сөйлеуші тек өз ойының ағымын ғана ескереді де, ал сөйлеген кезде оның ауыз қуысындағы тілі қандай қалыпта болуы керек екені, қай кезде тыныс алу керек екенін, т.б. ойламайды. Бұл сөйлеу механизмінің әрекеті нәтижесінде іске асады. Сөйлеу механизмінің әрекетін түсіну үшін сөйлеу аппаратының құрылымын жақсы білу қажет. Сөйлеу тіліндегі бұзылыстардың патологиялық дәрежелеріне, белгілі бір мүшелерінің атқаратын қызметтерінің бұзылуына, зақымдануының уақытына, басты кемістіктердің ықпалынан пайда болатын екінші бір ақаулықтардың көрінуіне байланысты олардың бір-бірінен айырмашылықтары да әр алуан болып келеді. Олар әрқайсысының өзіне тән симптоматикалық және динамикалық ерекшеліктеріне қарай әр түрлі салаға бөлінеді. Мұндай салаға дауыстың бірқалыптылығының бұзылуы, сөйлеу тіліндегі дауыс ырғағының бұзылуы, тұтықпа, дислалия, ринолалия, дизартрия, алалия, афазия, жазу тілі мен оқу тілінің бұзылуы жатады.

Тіл бұзылуының себептері органикалық және функциональдық болып бөлінеді.

Органикалық – түрлі зақымдардың нәтижесінде тіл аппараты мен жүйке жүйесінің бөлімдерінің бұзылуы.

Функциональдық – мұнда органикалық зақымдану болмайды, тек сөйлеу механизмдерінің функциясы бұзылады.

Тілдің бұзылуы түрлі жаста, әсіресе жас балаларда көп кездеседі.

Балалардың сөйлеу тіліндегі бұзылыстарды анықтаудың тәсілдері. Сөйлеу тіліндегі бұзылыстарды дұрыс түсініп және тиімді ықпал жасау үшін оны жоюдың ең ұтымды және үнемді жолын таңдау керек. Сөйлеу тіліндегі бұзылыстың ішкі сырының ерекшелігін және оның ауқымдылығын анықтай білу қажет. Сөйлеу тіл жүйелерінің қайсы бөлігінің бұзылысын талдай білу қажет. Сөйлеу тілі бұзылысының ерекшелігі мен оның күрделілігіне байланысты әрбір нақтылы жағдайға сәйкес тапсырмаларды пайдаланып тексеру ішінара жекеленген болу керек. Бірақ қандай жағдай болмасын кейбір негізгі талаптарды естен шығармау қажет. Бұзылыстар сөйлеу тілінің фонематикалық, лексикалық және

грамматикалық жақтарын да қамтитыны белгілі. Бұл сөйлеу тілінің фонематикалық барысын, сөздік қорын, грамматикалық құрылысын жан-жақты тексеру деген сөз. Сонымен бірге мектеп оқушыларының оқуы мен жазуын да тексеру қажет.

Сөйлеу тілінің бұзылыстарын талдауға жүйелі тәсілді қолданудың, сөйлеу тілінің қайсы бөлігінің бұзылғанын анықтап қана қоймай, сонымен бірге оның басқа бөлімдерімен де қандай байланысының бар екенін шамалауға мүмкіншілік беретін ерекшелігімен маңызды. Мысалы, сөйлеу тіліндегі дыбыстардың бұзылуы өз бетімен дербес болып келуі белгілі, бірақ ол көп жағдайларда сөйлеу тілінің фонетикалық жағын, ал кейде, тіпті фонетика-фонематикалық және лексика-грамматикалық жақтары сияқты жалпы дамуын да қамтитын бұзылудың күрделі нышанын білдіретін бұзылыстарға сай келуі мүмкін. Осының барлығы тексеру барысында ашылуы керек. Бірақ, логопедиялық жұмысында бұл әрдайым ескеріле бермейді, осы уақытқа дейін қолданылатын әрекеттер оның ең жиі көрінетін сыртқы белгісіне қарап белгіленеді, оның басқа бөлімдерімен байланысы ашылмайды, нәтижесінің қандай болатыны, қандай зардапқа әкеліп соғуы мүмкін екені ескерілмейді. Мысалы, сөйлеу тілі дыбыстарын естіп қабылдауының, ажыратуының жеткіліксіз дамуы жекелеген дыбыстардың айтылуындағы бұзылуына және баланың фонематикалық түсінігінің кешеуілдеп қалуына себепші болуы мүмкін. Сондай-ақ ол сөйлеу тіліндегі дыбыстардың талдауының қалыптаспауына, демек оқуы мен жазуын меңгеруіне де әсер етуі мүмкін. Жоғарыда көрсетілгендей, сөйлеу тілі бұзылуының әрбір көрінісі бір мезгілде басқа да бұзылулардың шығуына себепші болуы мүмкін. Бұл жағдай сөйлеу тілі мүшелерінің қайсы бөлігінің бұзылғанын анықтағаннан кейін, соған қатысты басқа мүшелері қандай жағдайда екенін байқап көріп, тексерген кезде назарда болу қажет. Сөйлеу тілі құрамын, дыбыстардың айтылуын, сөздік қорын, грамматикалық құрылысын, жазуы мен оқуын тексерген кезде қолданылатын тәсілдерге және нақтылы әдістерге тоқталамыз. Тәсілдің немесе әдістің қайсысын болмасын әйтеуір біреуін қолданғанымен сөйлеу тілі бұзылуының ерекшелігі туралы бірден қорытынды жасауға болмайды. Тек тексерудің нәтижесін салыстыру және талдау арқылы сөйлеу тілінің бұзылысы туралы анық айтуға болады. Сөйлеу тілін тексермес бұрын ата-аналармен әңгіме өткізу қажет. Әңгімелесу барысында баланың қандай аурумен ауырғаны, жарақаттанғандығы және сөйлеу тілінің дұрыс қалыптасуына зиянын тигізетін тәрбие жағдайы анықталады (анамнез жинақтау). Ата-аналардың берген мәлімдемелері баланың сөйлеу тілі бұзылуының көрінісін түсінуге жәрдемін тигізеді. Сөйлеу тілі бұзылыстарының шығу себептерін дұрыс анықтау үшін, логопед баланың сөйлеу тілінің қалай дамығандығын көз алдына келтіру керек. Сондықтан, баланың тілі қай жасынан бастап шыққаны, бірінші сөзді қашан айтқаны және сөздің басын құрап сөйлеуді қашан бастағаны, одан ары қарай сөйлеу тілінің қалай дамығандығы, мектепке барардың алдында оның сөздік қорының және грамматикалық құрылысының шамасы қалай қалыптасқандығы туралы мәліметтерді ата-аналардан сұрай отырып жинау қажет. Ата-аналармен әңгімелесу кезінде баламен күнделікті қатысып, араласып жүрген адамдардың тілдерінің дамуындағы деңгей шамалары туралы, олардың арасында сөйлеу тілінде бұзылысы бар және билингвист адамдардың бар-жоқтығын, сонымен бірге, баланың сөйлеу тілінің дұрыс дамып қалыптасуына ортаның қандай ықпал тигізгендігін анықтайды. Ең маңыздысы, бала өзінің сөйлеу тілінің ақаулығын түсіне ме және оған баланың көзқарасы қандай, яғни уайымдайма соны білу керек. Сонымен бірге ата-ананың логопедтен бұрын кеңес алғанын және қандай нәтиже бергенін анықтау керек. Егер бала бұған дейін балалар мекемелерінің қайсы біреуінде тәрбиеленген болса, онда ата-ананың берген мәліметтері педагогикалық мінездемемен толықтырылады. Сөйлеу тілінің бұзылуы есту қабілетінің нашарлауына көп байланысты. Бұл екі келеңсіздіктің бірімен-бірі тығыз байланысты екеніне ата-аналар көңіл аудармайды, сондықтан да логопедтің алдына өтінішпен барған кезде баланың нашар еститінін көбінесе ескертпейді. Сондықтан сөйлеу тілін тексермес бұрын оның есту қабілетінің дұрыстығына көз жеткізіп алу керек. Егер баланың есту қабілеті жөнінде отоларингологтан анықтама болмаса, онда оны логопед өзі тексереді. Есту қабілетін сыбырлап сөйлегенді ұғынуын талдау арқылы тексереді. Жеке сөзді

немесе қысқа сөйлемді баланың құлағының түбінен бастап бірде қатты, бірде ақырын, бірде сыбыр дауыспен кезек-кезек біртіндеп алыстатып айта отырып есту қабілетінің шамасын әр түрлі қашықтықтан тексереді.

Мектеп жасындағы балаларға қажет қосымша деректер:

- оқу үлгерімі;
- ата-анамен қатынасы;
- логопедиялық көмек алды ма, алса оның нәтижесі.

Артикуляциялық аппаратты тексеру

Тексеру артикуляциялық мүшелердің анатомиялық құрылымын анықтаудан басталады:

- ерін-жалпақ, қалың, жарықшақ;
- қатты таңдай-өте жоғары әрі тар, өте төмен әрі жалпақ, жырықтары;
- тістер-түрлері мен көлемі (кіші, ұсақ), саны (артық, жетіспеуі);
- тіл-үлкен, жіңішке, тіл асты сіңірі қысқа, қалыпты;
- кішкентай тіл-қысқа, айырылған. Кішкентай тілдің айырылғандығы баланың таңдайының жырықтығының нышаны болуы мүмкін;
- тістену, қабысу (астыңғы және үстіңгі жақ сүйектерінің орналасуы).

Тіл қимыл-қозғалысының бұзылуы, әсіресе сал ауырумен ауырған немесе әлсізденген, алалиядан зардап шеккен балалар арасында жиі кездеседі. Ондай балаларды тексеру барысында қосымша жаттығулар пайдаланады. қою. Тексеру барысында жеке сынақтармен қоса функционалдық сынақтар қолданады (Е. М. Мастюкова, 1989).

Инклюзивті білім беру – ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке-дара мүмкіндіктерін ескере отырып, барлық білім алушылар үшін білім алуға тең қолжетімділікті қамтамасыз ететін процесс. Қазақстан Республикасының қазіргі жағдайында инклюзивті білім беруді жүзеге асырудың стратегиялық бағыттары ретінде келесі міндеттер анықталған:

- мектепке дейінгі жастағы балалардың ерте диагностикасын және психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесін дамыту;
- ерекше білім қажеттілігі бар тұлғалардың сапалы білім алуын қамтамасыз ету мақсатында оқытудың ғылыми-педагогикалық негізін, мамандар әлеуетін және материалдық-әдістемелік базаны жақсарту;
- инклюзивті білім берудің дамуын қамтамасыз ету үшін ғылыми-әдістемелік және іргелі зерттеулер жүргізу;
- инклюзивті білім беруге қолайлы жағдай тудыратын институционалдық ортаны жетілдіру;
- мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың кәсіби еңбек дайындығы және оңтайлы әлеуметтенулері үшін жағдайлар жасау.

Инклюзивті білім берудің дамуы үшін қоғамда инклюзивті саясат орнауы керек; сондай-ақ, халықтың инклюзивті мәдениетін құндылықтар жүйесі деңгейінде қалыптастыру шарт. Инклюзивті білім беру әр адамды түрлі жолдармен белсенді инклюзиялауды, дербестендірілген ықпалды және ерекше оқытуды қажет ететін тұлғаларға білім беру үрдісіндегі кедергілерді жою негізінде оқыту мен оқу ортасын жетілдіру арқылы тең мүмкіндіктер жасауды көздейді. Осыған байланысты инклюзивті білім беру түбегейлі өзгерістер жасауға және білім беру мақсатын қайта бағдарлауға ықпал ететін инновациялық үрдістердің «шоғырлану орталығы» болуы тиіс. Инклюзивті тәжірибені жетілдіру нәтижесінде Қазақстан қоғамында жалпыадамзаттық құндылықтардың салтанат құруы – болашақтан күтілетін кең ауқымды нәтиже. Жанашырлық, мейірім, ізгілік қасиеттерімен қатар, адамдардың бірін-бірі бағалауы, әр бір адамға деген құрмет және сыйласым – қоғамдық сана және рухани жаңғыру өзегі болып табылады. Инклюзивті білім беру жағдайында педагог күнделікті әрекетінде оқу ресурстары мен білім мазмұнын бейімдеу, тұлғааралық қарым-қатынастарды реттеу сынды қосымша қызметтерді атқаруы керек. Бұл туралы ерекше білім қажеттігі бар балаларға білім беруді ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдарда көрсетілген талаптар дәлел:

– даму мүмкіндігі шектеулі балалар оқитын сыныпта қызмет ететін пән мұғалімдері әрбір оқушының білім алу қажеттіліктеріне байланысты оқу бағдарламаларын бейімдеуі қажет;

– пән мұғалімі және сынып жетекшісі ерекше білім қажеттігі бар оқушыларға арнайы қолдауды келесі бағыттарда қамтамасыз етеді: оқу үдерісі аясында жұмысты ұйымдастыруда көмек беру;

– балалар ұжымында жағымды қарым-қатынасты қалыптастыру.

Білім беру ұйымында инклюзивті оқу-тәрбие үрдісі төмендегі педагогикалық қызмет формалары арқылы ұйымдастырылады.

1. Білім беру ұйымындағы психологиялық-педагогикалық-медициналық консилиум. Ол – балаға кешенді динамикалық бақылау жасау арқылы қамтамасыз етіледі. Консилиум құрамына директордың бұйрығымен дефектолог, логопед, әлеуметтік педагог, психолог, медбике, сынып жетекшісі енгізіледі.

2. Түзету-дамыту жұмыстары. Бұл – бала дамуына оң әсер ететін психологиялық-педагогикалық іс-шаралар кешенін қамтиды. Жетекші іс-әрекет түрін қалыпқа келтіру және жетілдіру, жеке-даралық кемшіліктерін түзету, яғни ерекше білім қажеттігі бар баламен жеке дамыту, түзету жұмыстарын жүргізу.

3. Білім беру іс-әрекеті. Балаларға оқу әрекетін меңгерту, олардың әрбір жас кезеңіне тән танымдық белсенділігін дамыту, сондай-ақ жеке басының мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін дамытуды қарастырады.

4. Әлеуметтік тәрбие жұмысы. Баланың денсаулық, тұрмыстық-әлеуметтік, психоэмоциялық немесе т.б. жағдайларға байланысты әлеуметтену үрдісінде кездесетін кедергілерді жоюға бағытталады. Мұғалімге қалыпты сыныптағы ерекше білім қажеттігі бар баланың оқу әрекеті, оның күнделікті сынып жұмысына қатысу сапасы қандай екендігін білу арқылы оқу мақсаттарын белгілеу және де мазмұны, талаптары, күтілетін нәтижелер, жылдамдық пен бағалау критерийлері бойынша міндеттерді шешу қажет. Ол үшін мұғалім оқытудың инклюзивті стратегияларын меңгеруі тиіс:

- жағдаяттарды модельдеу мен тәжірибелік тапсырмаларды қолдану;
- кадамдық нұқауларды пайдалану;
- тәжірибеде тексерілген ой-пікірлер мен концепцияларды жаттау;
- рольдік ойындарды қолдану;
- интерактивтілікті жоғарылату;
- оқушыларға көрнекі құралдарды тарату және олармен үнемі байланыста жұмыс жүргізу;
- нақты жетістіктерге жетуде мадақтауларды және оның түрлі тәсілдерін жиі қолдану (ұпайлар, сертификаттар, жұлдызшалар және т.б., сонымен қатар нәтижелерге жетудің көрнекі сызбалары);

- оқыту тәсілдерін түрлендіру: қолдағы барды ғана қолданып қоймай, бала қызығушылығын оятатындай ақпараттық және технологиялық ізденісте болу; цифрлы медиа контенттерді; аудио және бейне жазбалар мен компьютерлік бағдарламаларды пайдалану;

- тапсырмаларды және оларды орындау уақытын реттеу, мәселен, дарынды балаларға күрделі тапсырмалар беру; психикалық дамуында кідірісі бар оқушыларға әдеттегіден көбірек уақыт бөлу; сөйлеуі бұзылған балаларға оңай айтылатын, қысқа әрі жеңіл мәтіндер беру; есту мүкісі бар балаларға көбінесе жазбаша тапсырмалар ұсыну; оралман оқушылардың сөздік қорын қолданыстағы лексикалық бірліктерге сәйкестендіру; жеңіл аутизмді балаларға бейнелі көрнекіліктер ұсыну және тірек-қимыл аппараты бұзылған оқушылардың моторикасын қалыптастыруға күш салу қажет;

- оқушыларға жиі сұрақ қою және сұрақтардың күрделілік деңгейін қадағалау;

- талқылау үрдісіне оқушыларды жаппай қатыстыру үшін балалардың белсенділігін қолдап-көтермелеп, жетелеуіш сұрақтар қою;

- дәстүрлі жауаптармен шектелмей, тапсырмаларды орындаудың түрлі тәсілдерін қолдану: диаграммалар құру, модельдер құрастыру, таспаға түсіру және т.б.;

– оқушыларды ынталандыру, даралық қасиеттері мен қызығушылықтарын қолдау; – мәселелік оқытуға тән бағыттармен қатар, «Бұл жағдайда оған қалай көмек беруге болады?» «Осы мәселені басқа қандай жолдармен шешуге болады?» сауалдарын қолдану арқылы мета-когнитивті бағыттарға жетелеу; – рефлексияны жиі қолдану арқылы оқушылардың өзіндік бақылау, өз қателерін көру және түзету, өзін белсендендіру, мақсат қоюын жандандыру; – цифрлы таныстырылым, электронды көрме, авторлық дидактикалық контент; көрнекі-бейнелі ресурс сынды креативті тәсілдер мен тапсырмаларды қолдануды ынталандыру;

– кері байланыс, тікелей бақылау, интроспекция, топтық және жұптық бағалау сынды оқыту стратегияларын қолдану. Оқыту нәтижелерін бағалауды түрлендірудің 2 тәсілі қолданылады: оқу жоспарының шеңберінде, жеке білім траекториясындағы мақсаттарға сәйкес, жеңілдетілген тапсырма түрінде және баламалы (элективті) оқу жоспарынан алынған тәжірибелік мақсаттар мен міндеттерге байланысты тапсырмалар түрінде (әлеуметтік дағды, қоғамдық өмірге қатысу, өндірісте жұмыс істеуге дайындық, жеке қызығушылық т.б.). Инклюзивті сыныптың мұғалімі оқыту үрдісін оқушыларға бағыттайды:

- әр оқушы бағдарламадан маңызды;
- әр оқушының ерекшелігімен санасып, оның жеке басын құрметтеуі керек;
- сыныптағы әр бала – оқушы;
- балалар жеке емес, бірге оқығанда жетістіктерге жетеді;
- балалар дамуының тиімділігі үшін мұғалім бағдарламаға өзгеріс енгізе алады; —
- жұмыстың нәтижесі – бала меңгерген оқу материалы.

Ерекше білім қажеттігі бар балалармен педагогикалық қызметте оның әлеуметтік-психологиялық жайлылығын қамтитын технологияларды қолдану арқылы эмоционалдық күйін, үйде, мектепте, сыныпта, үлкендер және құрдастарымен қарым-қатынасында өз-өзін психологиялық тұрғыдан жақсы сезінуін қамтамасыз ету – инклюзивті білім беру үрдісінің негізі. Баланың мектепке психологиялық дайындығы бұл өте үлкен процесс.

Психологиялық дайындық-бұл еңбек субъектісінің ресурстарын белгілі бір қызметті немесе еңбек міндетін жедел немесе ұзақ мерзімді орындауға жұмылдырумен сипатталатын психикалық жағдай. Бұл жағдай өз міндеттерін сәтті орындауға, білімді, тәжірибені, жеке қасиеттерді дұрыс пайдалануға, өзін-өзі бақылауды сақтауға және күтпеген кедергілер туындаған кезде әрекетті қалпына келтіруге көмектеседі.

Психологиялық дайындық құрылымында бірнеше компоненттерді ажыратуға болады. Жеке (мотивациялық) дайындық балаға мектепке деген көзқараспен көрінеді. Мектепке дайын – бұл мектеп жаңа мүмкіндіктермен, қызығушылықтармен, қарым-қатынастармен, танымдық іс-әрекеттермен тартылатын бала. Жеке дайындық - бұл жаңа әлеуметтік позицияны қабылдау-құқықтар мен міндеттер шеңбері, сондай-ақ эмоционалды және мотивациялық саланы дамытудың белгілі бір деңгейі бар оқушының жағдайы. Болашақ бірінші сынып оқушысы эмоционалды тұрақтылыққа, мінез-құлқын бақылауға, танымдық іс-әрекетті басқаруға қабілетті болуы керек. Осының негізінде оқу іс-әрекетінің қолайлы ағымы мүмкін.

Интеллектуалды дайындық баланың белгілі бір білім қорының болуын, негізгі логикалық операциялардың қалыптасуын болжайды. Бала салыстыра, қорытындылай, жіктей, талдай білуі керек. Сондай-ақ, интеллектуалды дайындық шындыққа ұтымды көзқарасты, білімге деген қызығушылықты, оларды қосымша қаражат есебінен алу процесін қамтиды. Эмоционалды-ерікті дайындық баланың мақсат қою, шешім қабылдау, іс-қимыл жоспарын құру, кедергілерді ерік-жігермен жеңу қабілетін қамтиды; әр түрлі мектеп жағдайлары туындаған кезде олардың мінез-құлқын, эмоцияларын реттеу, эмоционалды тұрақтылықты көрсету, көңіл-күйді басқару; сұлулыққа жауап беру, сезіну, жанашырлық

Сөйлеу дайындығы-сөйлеу жүйесінің барлық компоненттерінің қалыптасуын көздейтін психологиялық дайындықтың маңызды компоненттерінің бірі: дыбыстық айтылу, фонематикалық қабылдау, сөйлеудің грамматикалық құрылымы, үйлесімді сөйлеу, лексикалық қор, қарапайым жазу және оқу дағдылары. Осылайша, психологиялық дайындық-бұл баланың дамуының әртүрлі аспектілерін қамтитын жүйелі білім. Сөйлеу қабілеті нашар

балалардың мектепке психологиялық дайындығын зерттеу оның әр компонентін жеке зерттеуді қамтиды.

Мектепте оқуға әлеуметтік-психологиялық дайындық балаларда басқа балалармен, мұғалім-дермен қарым-қатынас функциясының қалыптасуымен байланысты. Болашақ оқушы басқа адамдармен қарым-қатынас орната білуі, басқалармен бірге әрекет ете білуі, мойынсұнып, өзін қорғай білуі керек. Психологиялық дайындықтың бұл компоненті балалардың басқалармен қарым-қатынас жасау қажеттілігін, ұжымда өмір сүру қабілетін дамытуды қамтиды. Физикалық дайындық жалпы физикалық дамудың барлық көрсеткіштерін біріктіреді: бой, салмақ, бұлшықет тонусы, көру, есту, ұсақ және жалпы моторика, баланың жүйке жүйесінің жағдайы және басқа көрсеткіштер. Мектептегі оқытуға сөйлеу дайындығы мектеп жасына дейінгі балалардың логопедиялық қорытындысы, олардың оқу кезеңі, ауызша сөйлеуді меңгеру деңгейі (дыбыстық айтылу, фонематикалық қабылдау, сөздің силлабикалық құрылымы, сөйлеудің лексикалық-грамматикалық құрылымы, келісілген сөйлеу) және қарапайым жазу және оқу дағдылары негізінде анықталады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Білім туралы-Қазақстан Республикасының Заңы, Астана, 2007 ж
2. Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы ҚР 2002 жылғы 23 шілде
3. Өмірбекова Қ.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б., Алматы: Дәуір, 2011-648 б. «Логопедия» оқулығы
4. Намазбаева Ж. «Дефектологтың кеңесі» Алматы, 1980 ж
5. Оспанбаева М.П. Инклюзивті білім беру мазмұны және әдістемесі: оқу құралы / М.П.Оспанбаева. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 232 бет
6. Ж.Жанділдаева- Инклюзивті білім беру мазмұны
7. Лебедева Л. Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий / Л. Д. Лебедева. – СПб. : Речь, 2003. – 256 с.
8. Психология здоровья: Учебник для вузов / Под ред. Г.С. Никифорова. – СПб. : Питер, 2006. – 607 с. – (Серия «Учебник для вузов»).
9. Татаринцева А. Ю. Детские страхи: куклотерапия в помощь детям / Татаринцева А.Ю., Григорчук М. Ю. – СПб. : Речь, 2007. – 218 с.

УДК 376.37

МРНТИ 14.29.29

Аутаева А.Н¹, Абуова Н.М²

пс.ғ.к., профессор

7М01902 – Арнайы педагогика: Логопедия бойынша мамандар даярлау

мамандығының 2 курс магистранты

ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУ ТІЛІ БҰЗЫЛҒАН МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ САУАТТЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗІ

Аңдатпа

Бұл мақалада әртүрлі ғалымдардың жалпы сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың сауаттылығының даму ерекшеліктері туралы қарастырылады. Мақалада жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалар туралы және сауаттылыққа оқытудың анықтамасы берілген.

Түйін сөздер: жалпы сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі балалар, мектеп жасына дейінгі ЖСТД балалардың сауаттылығы, ЖСТД балаларды зерттеген ғалымдар.